

Sağlıklı Ergen ve Engelli Kardeşler Arasındaki İlişkinin Aile İşlevlerinden Etkilenme Durumunun İncelenmesi

Examination of the Condition of Influence of Family Functions on Relationship Between Healthy

Adolescents and Their Disabled Siblings

Meltem KÜRTÜNCÜ¹, Nurten ARSLAN²

ÖZ

Amaç: Engelli bir çocuğun anne-baba çocuk ilişkileri, ebeveynlerin normal gelişim gösteren çocuğa karşı tutumu ve beklentileri, ebeveynlerin aile işlevselliği, çocuğun özellikleri, çocukların engelli kardeşe uyumlarını, gösterdikleri duygusal ve davranışsal tepkilerini etkileyebilmektedir. Bu araştırma; engelli çocuğa sahip ailelerde sağlıklı ergen çocuklar ve engelli kardeşler arasındaki ilişkinin aile işlevlerinden etkilenme durumunun incelenmesi amacıyla yapıldı.

Gereç ve Yöntem: Bu araştırma tanımlayıcı olarak 14 Nisan-14 Mayıs 2016 tarihleri arasında Zonguldak merkezindeki dört özel eğitim ve rehabilitasyon merkezinde 125 çocuk ve bunların anne-baba-normal kardeşleri ile gerçekleştirildi. Veriler, Genel Bilgi Formu, Kardeş Problemleri Anketi (KPA), Schaeffer Kardeş Davranışı Değerlendirme Ölçeği (ŞKDDÖ)- Kardeş Formu ve Aile Değerlendirme Ölçeği (ADÖ) ile toplandı.

Bulgular: Araştırmaya dahil edilen sağlıklı ergenlerin; %57,5'i kız ve %61,7'si 10-14 yaş grubundadır. Engelli kardeşlerin; %60'ı erkek ve %72,5'i 6-12 yaş grubunda, %47,5'i zihinsel engelli ve %53,3'ü orta eğitim seviyesindedir. Annelerin; %65,8'i 35-44 yaş, %66,7'si ilköğretim mezunu ve %94,2 ev hanımıdır. ADÖ-KPA karşılaştırmalarında; problem çözme anne ve baba alt boyutu ve davranış kontrolü anne alt boyutu hariç tüm boyutların puanları arttıkça KPA toplam puanı azalmaktadır. ŞKDDÖ-KPA karşılaştırmalarında; nazik olma, birliktelik-İlgili olma ve empati alt boyutu puanları arttıkça KPA toplam puanı artmakta, uzak durma-çekinme alt boyutu puanı arttıkça KPA toplam puanı azalmaktadır. ADÖ-ŞKDDÖ karşılaştırmalarında; ADÖ alt boyutları ve ŞKDDÖ alt boyutları arasındaki ilişki istatistiksel olarak anlamlı bulundu ($p<0,05$).

Sonuç: Bu çalışma ile sağlıklı ergen ve engelli kardeşler arasındaki kardeş ilişkilerinin kardeş problemleri ve aile işlevlerinden etkilendiği saptandı. Kardeş ilişkilerinin artırılması için aile işlevlerinin artırılması önerilebilir.

Anahtar Sözcükler: Aile İşlevselliği, Engelli Çocuk, Engellilik, Kardeş İlişkileri, Sağlıklı Ergen.

ABSTRACT

Purpose: The variables like parent-child relationship of disabled children, the attitude and expectation of healthy adolescents, family functionality of parents and characteristics of the children may affect emotional/behavioral responses and harmony between healthy adolescents and disabled siblings. The aim of this study was to investigate the relationship between healthy adolescent children and disabled siblings in families with handicapped children.

Materials and Methods: In this descriptive study that was conducted at four special education centers located in Zonguldak province between April 14th and May 14th with 125 disabled children, 125 their parents and 125 healthy developing siblings. It was aimed to evaluate family functionality and its influence on sibling relations and sibling problems. The data for the study was gathered through General Information Form, Sibling Problems Questionnaire (SPQ), Schaeffer Sibling Behavior Rating Scale (SSBRS)-Sibling's Form and Family Assessment Device (FAD).

Results: 57.5% of healthy adolescents were female and in 10-14 age group. 60.0 % of disabled siblings were male. 47.5% mental disabled and 53.3% have the education level through secondary school. 65.8% of mothers were in 35-44 age group. 66.7% graduated from primary school and 94.2% were housewives. 54.2% of fathers were 35-44 age group, 39.2% were primary school graduate and 50.0 % of them were workers. In comparison of

Geliş Tarihi/Received: 04.02.2019

Kabul Tarihi/Accepted: 26.02.2019

¹Doç.Dr., Bülent Ecevit Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Hemşireliği ABD
ORCID: 0000-0003-3061-5236

²Uzm. Hemş., Bülent Ecevit Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Hemşireliği Doktora Programı ORCID: 0000-0003-1980-5661

Sorumlu yazar /correspondence: Meltem Kürtüncü, Doç. Dr, Bülent Ecevit Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları ABD, Sağlık Bilimleri Kampüsü Abaz Mevki, Esenköy-Kozlu, Zonguldak, Türkiye, e-mail: meltempekkurtuncu@gmail.com

FAD-SPQ total point of SPQ had been decrease in the subscales point of FAD increase; except maternal/paternal dimension of behaviour control subscales. In comparasion of SSBRS-SPQ sobscale point of SSBRS on being kind, synergy-being connected and empathy had been increased as well as SPQ total point increase, on the other hand abstienence-restraint subscale point of SSBRS had been increased as weel as total point of SPQ increase. In comparasion of FAD-SSBRS statistically significant relationship was found.

Conclusion: In this study, it was determined that sibling relationships between healthy adolescent and disabled siblings were affected by sibling problems and family functions. It is advisable to increase family functions to increase brotherly relationships.

Keywords: Adolescent Health, Disabilities, Disabled Children, Family Functionality, Sibling Relations.

Giriş

Engellilik; genellikle kişinin ya da ailelerin kontrolü dışında meydana gelen bir durum sonucunda gerçekleşen yetersizlik veya özür durumudur. Yetersizlik ya da özür ile gelişen engellilik durumunda kişiden beklenen roller kısıtlanır veya yerine getirilemez (1,2). Engellilik, yetersizlik ve özür lülüğün psikososyal sonuçlarını içeren, kronik ve süreğen hastalıklardan çeşitli organ bozukluklarına kadar bireyin yaşamını uzun süre etkileyen durumları kapsar (3).

Engellilik durumu bireyi ve aile üyelerinin tümünü ekonomik, sosyal ve psikolojik yönüyle etkiler. Temel işlevlerinden biri bir çocuğun dünyaya getirilmesi olan ailede, anne ve babalar dünyaya getirilen çocuğu ailenin ve toplumun beklentilerini karşılayacak şekilde yetiştirmeyi ve geleceğe yönelik çocuğuyla ilgili hayallerini gerçekleştirmeyi bekler. Aile bireyleri normal gelişim göstermeyen bir çocuğun doğumu ile tüm beklentilerinin yıkılmasıyla karşı karşıya kalır (4,5).

Çocuklarının engelli bir birey olarak dünyaya geldiğini öğrenen ailelerde şok, suçluluk, inkâr, derin keder ve kızgınlık gibi tepkiler görülür. Bu tepkiler gelecekte ne ile karşılaşılacağını bilememe, gelecek kaygısı, yakın çevrenin engelli çocuğa karşı tutumu ve bu tutumla yüzleşmekten kaçınma olarak görülebilir. Bu tür duygular yaşayan ailelerde kendine güven ve saygı duymada azalma gözlenebilir (2,5). Bu süreçte engelli bir çocuğa sahip olmaktan dolayı ebeveynler arası birbirlerini suçlama, ne yapacaklarını bilememe, uyum sorunları, aile içi ilişkilerin ve işlevlerinin etkilenmesi gibi durumları beraberinde getirebilir (1,6,7). Ünal ve Baran (5), Doğru ve Arslan (6) yapmış oldukları çalışmalarında engelli çocuğa sahip ailelerde aile işlevlerini değerlendirmiş ve engellik durumunun aileye maddi ve manevi yük getirdiği, ailelerin problem çözme ve rollerinde sorunlar yaşadığı sonucunu bulmuştur.

Ailede engelli çocuğun varlığı ve aile işlevlerinde bozulma ile birlikte sağlıklı ergenlerde duygusal ve davranışsal sorunlar yaşanabilir. Bu sorun kardeşler arası ilişkilerin farklılaşmasına neden olabilir (1,4). Altuğ Özsoy ve ark. (8) ve Feinberg ve ark. (9) çalışmalarında aile işlevlerinde sorun yaşayan ailelerde sağlıklı çocuklar ve engelli kardeşler arasında sorun yaşandığını, aile işlevselliği az olan ailelerde kardeş problemleri görüldüğü ve kardeşlerin birbirlerinden uzak durduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Çocuk için sosyal ve duygusal bir ortam olan ailede kardeş ilişkileri, ailenin işlevselliğinin devamının yanı sıra engelli çocuk ve sağlıklı ergenin birbiriyle olan uyumu ve sosyalliği açısından önemlidir (8-11). Çocuk ilk sosyalleşme deneyimini kardeşiyle yaşar. Sosyalleşme ile kardeşler arası ilişkisini geliştirir ve geleceğe yönelik ilk deneme yanımlarını bu sayede gerçekleştirir. Kardeşler arası ilişki sayesinde, gelecekteki sosyal ilişkilerini ve başa çıkma stratejilerini de geliştirir (4,11,14).

Kardeş ilişkileri, yaşamın doğumdan ölüme kadar geçen süreçte yaşam için gerekli olan hayatın her önemli dönemine, hem fiziksel hem de duygusal bağlarla bağlanmayı sağlar. Kardeşler yaşam boyu sürdüreceği bu kardeşler arası bağ sayesinde, deneyim ve beceri kazanır (7,8,15). Ancak engelli bir kardeşe sahip olan çocuklarda kardeşler arası ilişkide farklılıklar görülür. Engelli bir kardeşe sahip olan sağlıklı çocuklar bir yandan engellilikten kaynaklanan farklılığı anlamaya çalışırken diğer yandan yaşitlarına oranla daha fazla sorumluluk alır. Sağlıklı ergen engelli kardeşin varlığıyla başa çıkmaya ve duruma uyum sağlamaya çalışırken tepkileri zaman içerisinde değişebilir (4,7,15). Tepkisel ve duygusal farklılıkların yaşandığı, ilişkilerin kolay kurulup bozulduğu ve yakın çevresinin kolaylıkla etkisi altında kaldığı bir dönem olan ergenlik dönemindeki çocuk, engelli kardeşe olan

ilişkilerini sürdürürken sağlıklı bir aile ortamına ihtiyaç duyar (16,17). Ancak aile, engelli çocuğun özel gereksinimlerini karşılayabilmek ve sosyalleşmesini sağlayabilmek için engelli çocuğa gerekenden daha fazla ilgi ve hoşgörü gösterebilir. Bu durum kardeşler arasında uyum problemleri, kıskançlık, öfke, rekabet gibi duygusal tepkileri ortaya çıkarır (7,8,13). Aile içi uyumsuzluğa sebep olan aile tutumları, engelli bir çocuğa sahip olmanın getirmiş olduğu güçlüklerin artmasına ve aile işlevlerinde bozulmalara neden olabilir (7,17). Kim ve ark. (18) yaptığı çalışmada engelli kardeşe sahip sağlıklı ergenlerde kardeşler arası (7,15,19). Bu durum kardeşler arasındaki problemlerin artmasına, bunun yanı sıra anne ve babalarda aile işlevselliğinde bozulmalara neden olabilir. Literatür incelendiğinde engelli çocuk ailelerinde bakım yükü, depresyon, kaygı düzeyleri, ailelerin gereksinimleri, aile işlevselliğine yönelik çalışmalar mevcuttur (1-9,18). Ancak hem engelli hem de normal gelişim gösteren sağlıklı çocuğa sahip ailelerde aile üyeleri daha çok engelli çocuğun bakımı ile ilgilenmekte ve engelli çocuğunun gereksinimlerine göre vakit geçirmektedir. Sağlıklı çocuklardan ailelerine ve engelli kardeşine destek olmaları, kardeşine uyum sağlamaları ve destekleyici olmaları istenmektedir (1-9, 17). Ebeveynler engelli çocuğuna gereken ilgiyi gösterirken öte yandan sağlıklı çocuk geri planda kalabilir. Bu durum kardeşler arası ilişkilerin farklılaşmasına neden olabilir. Bu bilgiler doğrultusunda bu çalışma engelli çocuğa sahip ailelerde kardeşler arası ilişkinin belirlenmesi ve kardeş problemleri ve aile işlevselliğinin kardeş ilişkilerine etkisinin incelenmesi amacıyla gerçekleştirilmiştir. Elde edilen bulguların bu alandaki çalışmalara temel oluşturacağı ve konunun önemine dikkat çekeceği öngörülmektedir. Bu kapsamda çalışmada yanıt aranan sorular şunlardır:

- Engelli kardeşe sahip sağlıklı ergenler arasındaki kardeş problemleri ile kardeş ilişkileri arasında bir ilişki var mıdır?
- Engelli kardeşe sahip sağlıklı ergenler arasındaki kardeş problemleri ile aile işlevselliği arasında bir ilişki var mıdır?
- Engelli kardeşe sahip sağlıklı ergenlerin ailelerindeki aile işlevselliği ile kardeş ilişkileri arasında bir ilişki var mıdır?

ilişkinin, ebeveynler arasındaki iletişimin ve aile içindeki rollerin yerine getirilmesi ile olumlu yönde arttığını bulmuştur. Pears ve ark. (19) aile ilişkilerinin ve işlevselliğinin sağlıklı olduğu ailelerde, ergenlerin engelli kardeşi ile ilişkilerinde daha az kardeş problemleri yaşandığını belirtmiştir.

Engelli bir çocuğa sahip olmanın ailede yarattığı güçlüklerin yanı sıra aile işlevselliğinde bozulmaların olması, sağlıklı ergen ve engelli çocuk arasında problem davranışların varlığı ile aile içi uyumun sürekliliği sağlanamaz

Gereç ve Yöntem

Araştırma Tasarımı

Araştırma, tanımlayıcı bir çalışmadır.

Araştırmanın Yeri

Bu araştırma, Zonguldak ili merkez ilçesinde bulunan dört özel eğitim ve rehabilitasyon merkezinde yapılmıştır. Kurumlar pazar günü hariç haftanın altı günü eğitim vermektedir. Her rehabilitasyon kurumuna gelen özel eğitim ve rehabilitasyon öğrencileri kurumun servis aracıyla aileleri eşliğinde kuruma gidip gelmektedirler.

Araştırmanın Evren ve Örneklemi

Zonguldak il merkezinde engelli çocuklara eğitim veren ve İl Milli Eğitim Müdürlüğü'ne bağlı özel eğitim ve rehabilitasyon merkezlerinin tümü çalışmaya dahil edildi. Bu kurumlardaki toplam öğrenci sayısı 861 kişidir. Bu öğrencilerden rehabilitasyon merkezi müdürleri yardımıyla sağlıklı ergen kardeşe sahip engelli çocuk sayısı 142 olarak belirlendi. Çalışmanın evrenini 142 engelli çocuğun sağlıklı ergen kardeşleri, anne ve babaları olmak üzere toplam 426 kişi oluşturdu. Bu evrenden; çalışmaya katılmayı kabul eden gönüllülerden 125 engelli çocuğun normal gelişim gösteren ergen kardeşleri ile 125 engelli çocuğun annesi ve 125 engelli çocuğun babası örnekleme alındı. 16 engelli çocuğun normal gelişim gösteren sağlıklı ergen kardeşleri ile 16 engelli çocuğun annesi ve 16 engelli çocuğun babasına ön test uygulandı. Ön teste uygulanan toplam 48 anketten 6 kişinin anket verilerinin eksik olması nedeniyle ön teste dahil edilmedi. Ön testten elde edilen veriler ile herhangi bir veri formunda eksiklik bulunan katılımcıların verileri çalışmaya dahil edilmedi ve çalışma 360 kişi ile tamamlandı. Ön

çalışmada elde edilen verilerin araştırmaya dahil edilmemesi üzerine çalışmanın örnekleminin evreni temsil etme yüzdesi %84,5 olarak belirlendi.

Veri Toplama Araçları

Genel Bilgi Formu

Araştırmacılar tarafından literatür bilgileri doğrultusunda hazırlanan form engelli çocuğun; cinsiyeti, yaşı, doğum sırası, engelinin türü/tanısı, öğrenim durumu ve eğitim seviyesi değişkenleri ve sağlıklı ergenin; cinsiyeti, yaşı, doğum sırası, kardeş sayısı ve öğrenim durumunu içeren değişkenler yer almaktadır (7,8,9,13,20). Anne ve babaya ait bilgilerde ise; anne ve babanın yaşı, öğrenim durumları, meslek ve toplam aylık gelir gibi değişkenlerin bulunduğu toplam 19 soruluk bir formdur.

Kardeş Problemleri Anketi (KPA)

Anket, Taylor (1974) ve Mc Hale ve ark. (1986) tarafından geliştirilmiş ve Ahmetoğlu (2004) tarafından Türkçe'ye uyarlanmıştır. Form normal gelişim gösteren çocukların engelli kardeşleri ile yaşadıkları problemleri içeren 36 maddeden oluşmaktadır. Her madde "doğru" veya "yanlış" olarak işaretlenir. Her bir "doğru" yanıt 1, her bir "yanlış" yanıt ise 0 (sıfır) değerini alır. Anket formunda bazı maddeler tersine puanlanmıştır (7). Bu çalışmadaki örneklem grubunda anketin Cronbach's Alpha değerine bakıldı ve Cronbach's Alpha değeri ,717 olarak bulundu. Bu çalışma için KPA geçerli ve güveniliridir.

Schaeffer Kardeş Davranışı Değerlendirme Ölçeği (ŞKDDÖ)- Kardeş formu

Schaeffer-Edgerton (1979) tarafından hazırlanmış, Mc Hale ve ark. (1986) tarafından geliştirilmiş ve Ahmetoğlu (2005) tarafından Türkçeye uyarlanmıştır. ŞKDDÖ, sağlıklı çocukların engelli kardeşleriyle olan ilişkilerini değerlendiren bir ölçektir. Ölçek anne ve kardeş formu olarak uygulanır. 30 madde ve beş alt boyuttan oluşan ölçek hiçbir zaman, nadiren, bazen, sık sık ve her zaman şeklinde derecelendirilir. Ölçekte bazı maddeler tersine puanlanan maddelerdir. Form değerlendirilirken her boyut kendi içerisinde puanlanır ve her bir boyuttan alınan yüksek puanlar o boyuta ilişkin olumlu puanları gösterir (7). Bu çalışmadaki örneklem grubunda ölçeğin Cronbach's Alpha değerine bakıldı ve Cronbach's

Alpha değeri ,703 olarak bulundu. Bu çalışma için ŞKDDÖ geçerli ve güveniliridir.

Aile Değerlendirme Ölçeği (ADÖ)

A.B.D.'de Brown Üniversitesi ve Buttler Hastanesi tarafından *Aile Araştırma Programı* çerçevesinde geliştirilmiş ve Bulut (1990) tarafından Türkçeye uyarlanmıştır (20). Ölçek ailenin işlevlerini hangi konularda işlevsel olduğunu belirleyen likert tipi, 60 madde ve yedi alt boyuttan oluşan kendini değerlendirme ölçeğidir. Alt boyutlar; problem çözme, iletişim, roller, duygusal tepki verebilme, gereken ilgiyi gösterme, davranış kontrolü ve genel işlevlerdir. Ölçeğin herhangi bir boyutundan alınan yüksek puan ailenin o işlevinin sağlıklı olduğunu gösterir (17). Bu çalışmadaki örneklem grubunda ölçeğin Cronbach's Alpha değerine bakıldı ve Cronbach's Alpha değeri ,868 olarak bulundu. Bu çalışma için ADÖ geçerli ve güveniliridir.

Verilerin Toplanması

Araştırmanın verileri çalışmanın yapıldığı üniversitenin Rektörlüğünden ve Bülent Ecevit Üniversitesi Klinik Araştırmaları Etik Kurulundan gerekli izinler alındıktan sonra 14 Nisan-14 Mayıs 2016 tarihleri arasında örneklem kapsamına alınan katılımcıların bilgilendirilmiş onayları alındıktan sonra; Genel Bilgi Formu, Kardeş problemlerini değerlendirmek için KPA ve sağlıklı ergen çocuğun engelli kardeşe karşı hissettikleri duygu ve düşüncelerini belirlemek için ŞKDDÖ-Kardeş Formu yüz yüze görüşme yöntemi yoluyla araştırmacılar tarafından toplanmıştır.

Verilerin Değerlendirilmesi

Çalışmada elde edilen bulguların değerlendirilmesinde, SPSS 21.0 istatistik paket programı kullanıldı. Çalışma verileri değerlendirilirken tanımlayıcı istatistik için Frekans, Yüzde, Ortalama, Standart Sapma, normal dağılımın incelenmesi için Kolmogorov-Smirnov dağılım testi kullanılmıştır.

Niceliksel verilerin karşılaştırılmasında iki grup durumunda; parametrelerin gruplar arası karşılaştırmalarında Mann Whitney U testi, ikiden fazla grup durumunda; parametrelerin gruplar arası karşılaştırmalarında Kruskal Wallis testi kullanılmıştır. Ölçekler arası ilişkilerin incelenmesinde Fisher ki kare ve Pearson ki kare

testi kullanıldı. Sonuçlar %95 güven aralığında, $p<.05$ anlamlılık düzeyinde değerlendirilmiştir.

Araştırmanın Etik Boyutu

Araştırmaların yürütülmesinde bilgilendirilmiş gönüllü olur formu doldurulmuştur. Örneklemeye alınan sağlıklı ergen, anne ve babalara, araştırmanın amacı ve kendilerinden ne beklendiği araştırmacı tarafından açıklanarak, araştırmaya katılmaya karar vermede özgür oldukları, istedikleri zaman araştırmadan çıkabilecekleri ve elde edilen bilgilerin sonuçlarının kimlik bilgileri gizli tutularak yayımlanabileceği açıklandı. Araştırmanın yapılabilmesi için Bülent Ecevit Üniversitesi Klinik Araştırmalar Etik Kurulu'ndan etik kurul izni (14/10/2015 tarihli 2015/08 sayılı) ve her kurum için ayrı ayrı kurum izni alınmıştır (Kurum 1:

29/03/2016 tarihli 11220 sayılı; Kurum 2: 13/04/2016 tarihli ve 6247 sayılı; Kurum 3: 14/04/2016 tarihli 6270 sayılı ve Kurum 4: 19/04/2016 tarihli 6440 sayılı izinler).

Bulgular

Çalışmaya katılan sağlıklı ergen ve engelli kardeşe ait sosyodemografik özellikler Tablo 1'de verildi. Sağlıklı ergenlerin %57,5'i kız, %61,7'si 10-14 yaş grubu arasında, %65,8'i ilk çocuk ve %38,3'ü ortaokul öğrenim durumuna sahiptir (Tablo 1). Engelli kardeşlerin %60'ı erkek, %72,5'i 6-12 yaş grubu arasında, %47,5'i zihinsel engelli, %37,5'i yalnızca zihin ve hareket özürlü çocuklar eğitim merkezinde özel eğitim programına devam etmektedir ve %53,3'ü orta engel seviyesine sahiptir (Tablo 1).

Tablo 1. Sağlıklı Ergen ve Engelli Kardeşlerin Sosyodemografik Özelliklerine Göre Dağılımı

Sağlıklı Ergen		n	%
Cinsiyet	Kız	69	57,5
	Erkek	51	42,5
Yaş	10-14 yaş	74	61,7
	15-17 yaş	30	25,0
	18 yaş	16	13,3
Kaçınıcı Çocuk	İlk çocuk	79	65,8
	Ortanca çocuk	30	25,0
	Son çocuk	11	9,2
Kardeş Sayısı	1 çocuk	2	1,7
	2 çocuk	63	52,5
	3 çocuk	47	39,2
	4 ve üstü çocuk	8	6,7
Öğrenim Durumu	İlkokul	26	21,7
	Ortaokul	46	38,3
	Lise	30	25,0
	Yüksekokul	8	6,7
	Okumuyor	10	8,3
Toplam		120	100
Engelli Çocuk		n	%
Cinsiyet	Kız	48	40,0
	Erkek	72	60,0
Yaş	6-12 yaş	87	72,5
	13-17 yaş	23	19,2
	18 ve üstü yaş	10	8,3
Engel Türü	Zihinsel Engelli	57	47,5
	Ortopedik Engelli	22	18,3
	Süreçten Hastalık	15	12,5
	Otistik Engelli	26	21,7
Öğrenim Düzeyi	A	42	35,0
	B	33	27,5

	C	45	37,5
Eğitim Seviyesi	Ağır	22	18,3
	Orta	64	53,3
	Hafif	34	28,3
Kaçıncı Çocuk	İlk çocuk	17	14,2
	Ortanca çocuk	55	45,8
	Son çocuk	48	40,0
Toplam		120	100

A: Bir İlköğretim bünyesinde kaynaştırma programına ve merkezde özel eğitim takip programına devam ediyor.

B: Özel alt sınıf programına ve merkezde özel eğitim takip programına devam ediyor.

C: Yalnızca Zihin ve Hareket Özürlü Çocuklar Eğitim Merkezinde özel eğitim programına devam ediyor.

Tablo 2’de engelli çocuğun anne ve babasına ait sosyodemografik özellikler verildi. Buna göre annelerin %65,8’i, babaların %51,16’sı 35-44 yaş arasında, annelerin %66,8’i ve babaların

%39,2’si ilkokul mezunu, annelerin %92,4’ü ev hanımı ve babaların %50,0’ı işçi olarak dağılmaktadır (Tablo 2).

Tablo 2. Engelli Çocuğun Anne ve Babalarının Sosyodemografik Özelliklerine Göre Dağılımı

Demografik özellikler		Anne		Baba	
		n	%	n	%
Yaş	25-34 yaş	18	15,0	6	5,01
	35-44 yaş	79	65,8	65	51,16
	45-54 yaş	23	19,2	49	40,83
Öğrenim	İlkokul	80	66,7	47	39,2
Düzeyi	Ortaokul	16	13,3	31	25,8
	Lise	17	14,2	31	25,8
	Yüksekokul	7	5,8	11	9,2
Meslek	Ev Hanımı/İşsiz	113	94,2	11	9,2
	Memur	2	1,7	23	19,16
	İşçi	2	1,7	60	50,0
	Serbest Çalışan	3	2,5	13	10,83
	Emekli	0	0	13	10,83

Tablo 3’te ŞKDDÖ-KPA karşılaştırmalarında; nazik olma, birliktelik-İlgili olma ve empati alt boyutu puanları arttıkça KPA

toplam puanı artmakta, uzak durma-çekinme alt boyutu puanı arttıkça KPA toplam puanı azalmaktadır (Tablo 3).

Tablo 3. Sağlıklı Ergenlerin ŞKDDÖ-KPA Ölçek Toplam Puanlarına Göre Karşılaştırması

		n	KPA	
			r	P
ŞKDDÖ	Nazik Olma	120	0,242	0,008
	Uzak Durma-Çekinme	120	-0,255	0,005
	Birliktelik-İlgili Olma	120	0,228	0,012
	Empati	120	0,244	0,007
	Fiziksel Saldırganlık	120	-0,056	0,542

KPA: Kardeş Problemleri Anketi

ŞKDDÖ: ŞKDDÖ: Schaeffer Kardeş Davranışı Değerlendirme Ölçeği

Tablo 4'te ADÖ-KPA karşılaştırmalarında; anne ve baba formlarında problem çözme alt boyutu ve anne formunda davranış kontrolü alt boyutu hariç tüm boyutların ADÖ puanları arttıkça KPA toplam puanı azalmaktadır (Tablo 4).

Tablo 4'te ADÖ-ŞKDDÖ karşılaştırmalarında; ADÖ *problem çözme* alt boyutu anne ve baba formunda ŞKDDÖ *nazik olma* ve *uzak durma-çekinme* boyutlarında anlamlı farklılık bulundu ($p<0,05$). ADÖ *iletişim* alt boyutu baba formunda ŞKDDÖ *fiziksel saldırganlık* alt boyutu hariç hepsinde ve anne formunda; *fiziksel saldırganlık* ve *uzak durma-çekinme* alt boyutları hariç hepsinde anlamlı farklılık bulundu ($p<0,05$). ADÖ *roller* alt boyutunda anne ve baba formunda ŞKDDÖ tüm boyutlarında anlamlı farklılık mevcuttur ($p<0,05$). ADÖ *duygusal tepki*

Verebilme alt boyutu baba formunda ŞKDDÖ *fiziksel saldırganlık* alt boyutu hariç hepsinde, anne formunda *fiziksel saldırganlık* ve *uzak durma-çekinme* alt boyutları hariç hepsinde anlamlı farklılık vardır ($p<0,05$). ADÖ *gereken ilgiyi gösterme* alt boyutunda; baba formunda ŞKDDÖ *uzak durma-çekinme* ve *fiziksel saldırganlık* alt boyutları hariç tümünde anlamlı farklılık varken anne formunda *birliktelik-İlgili olma* ve *empati* alt boyutlarında anlamlı farklılık vardır ($p<0,05$). ADÖ *davranış kontrolü* alt boyutu anne ve baba formunda ŞKDDÖ *fiziksel saldırganlık* alt boyutu hariç tüm boyutlarda anlamlı farklılık vardır ($p<0,05$). ADÖ *genel işlevler* alt boyutunda baba formunda ŞKDDÖ tüm boyutlarda ve anne formunda *fiziksel saldırganlık* alt boyutu hariç tüm boyutlarda anlamlı farklılık vardır ($p<0,05$) (Tablo 4).

Tablo 4. Anne ve Babaların ADÖ-ŞKDDÖ-KPA Ölçek Toplam Puanlarına Göre Karşılaştırılması

	ADÖ		ŞKDDÖ				KPA	
			Nazik Olma	Uzak Durma-Çekinme	Birliktelik-İlgili Olma	Empati		Fiziksel Saldırganlık
Problem Çözme	r	-0,222	0,218	-0,104	-0,109	0,075	-0,063	
	p	0,015	0,017	0,257	0,236	0,415	0,495	
İletişim	r	-0,300	0,250	-0,327	-0,343	0,108	-0,303	
	p	0,001	0,006	<0,000	<0,000	0,238	0,001	
Roller	r	-0,346	0,317	-0,346	-0,362	0,262	-0,267	
	p	<0,000	<0,000	<0,000	<0,000	0,004	0,003	
Duygusal Tepki	r	-0,269	0,246	-0,416	-0,409	0,121	-0,417	
	p	0,003	0,007	<0,000	<0,000	0,188	<0,000	
Gereken İlgiyi Gösterme	r	-0,201	0,114	-0,282	-0,272	0,164	-0,308	
	p	0,027	0,215	0,002	0,003	0,074	0,001	
Davranış Kontrolü	r	-0,221	0,311	-0,286	-0,330	0,110	-0,336	
	p	0,015	0,001	0,002	<0,000	0,230	<0,000	
Genel İşlevler	r	-0,379	0,380	-0,435	-0,438	0,254	-0,393	
	p	<0,000	<0,000	<0,000	<0,000	0,005	<0,000	
ADÖ BABA	Problem Çözme	r	-0,188	0,190	-0,071	-0,151	0,090	-0,091

	p	0,039	0,037	0,440	0,100	0,327	0,323
İletişim	r	-0,234	0,152	-0,318	-0,359	0,026	-0,321
	p	0,010	0,097	<0,000	<0,000	0,777	<0,000
Roller	r	-0,396	0,239	-0,358	-0,349	0,237	-0,368
	p	<0,000	0,008	<0,000	<0,000	0,009	<0,000
Duygusal Tepki	r	-0,187	0,104	-0,362	-0,366	0,005	-0,348
Verebilme	p	0,041	0,260	<0,000	<0,000	0,956	<0,000
Gereken İlgiyi	r	-0,136	0,096	-0,263	-0,335	0,076	-0,250
Gösterme	p	0,138	0,299	0,004	<0,000	0,409	0,006
Davranış	r	-0,221	0,230	-0,196	-0,397	0,091	-0,165
Kontrolü	p	0,015	0,012	0,032	<0,000	0,323	0,070
Genel İşlevler	r	-0,205	0,254	-0,339	-0,371	0,094	-0,243
	p	0,025	0,005	<0,000	<0,000	0,309	0,008

ADÖ: Aile Değerlendirme Ölçeği

KPA: Kardeş Problemleri Anketi

ŞKDDÖ: ŞKDDÖ: Schaeffer Kardeş Davranışı Değerlendirme Ölçeği

Tartışma

Çalışma, özel eğitim merkezlerinde rehabilitasyon programına devam eden engelli çocukların sağlıklı ergen kardeşleri ve aileleri ile gerçekleştirilmiştir. Çalışmanın sonuçlarına göre; kardeş davranışları ile kardeş problemleri arasında, aile işlevselliği ile kardeş davranışları ve kardeş problemleri arasında anlamlı ilişki saptanmıştır. Aile işlevselliği yüksek olan ailelerde kardeş problemleri daha az görülürken, aile işlevselliğinin kardeş davranışları arasındaki ilişki pozitif yönde anlamlı bulundu.

Engelli bir kardeşin varlığı kardeşlerde zaman zaman öfke, kızgınlık, hayal kırıklığı, suçluluk gibi duyguların oluşmasına, zaman zaman da engelli kardeşinin geleceği için endişelenip kaygılanmasına sebep olabilir. Kardeşler, engellilikten kaynaklanan farklılıklara ilişkin duyarlı davranabilir ve engelli kardeşin gelişimini destekledikleri için öz yeterlilik ve gurur duyabilirler (4,7,15,30,31).

Yapılan çalışmalar sağlıklı çocuğun engelli kardeşine ilişkin olumlu algıları arttıkça kardeşleriyle yaşadığı problemlerin azaldığını, kardeş problemleri arttıkça kardeş davranışları arasında nazik olma tutumunun azaldığını göstermektedir (7,16,24,32). Engelli kardeşleriyle birlikte vakit geçiren sağlıklı ergenlerin kardeş ilişkilerinin olumlu yönde değiştiğini, sağlıklı çocukların engelli kardeşlerini desteklemeye başladığı ve ailelerin olumlu geri bildirimlerinin olduğunu gösteren çalışmalar mevcuttur (87,8,15,24,25). Kürtüncü ve Arslan (33), engelli kardeşler ve sağlıklı çocuklar arasındaki ilişkiyi

arttırmak için grup oyunları oynatmış ve kardeş ilişkilerinin pozitif yönde arttığını bulmuştur. Kao ve ark.(34) çalışmasında, sağlıklı ergenin engellilikten dolayı kardeşine karşı üzüntü ve empati duyduklarını ifade etmiştir. Sağlıklı ergenler engelli kardeşine karşı empati duyduklarını, kardeşleriyle nadiren film izlemek için vakit geçirdiklerini, kardeşine karşı nazik olduklarını belirtmişler. Ancak engelli kardeşin fiziksel saldırganlık gösterdiği durumlarda arkadaşları arasında utandıkları ve stres yaşadıklarını ifade etmişlerdir (34). Engelli çocuğun fiziksel saldırganlık gösterdiğinde sağlıklı ergenlerin engelli kardeşlerinden uzak durmaları çalışmamızla paralel niteliktedir. Shivers ve ark. (35) ve Petelas ve ark. (36)'nın yaptıkları çalışmalarda engelli kardeş ve sağlıklı çocuklar arasındaki kardeş ilişkisinin davranış problemleri ve anksiyeteye bağlı olarak azaldığını, Petelas ve ark. (36) kardeş ilişkilerinde bozulmaların orta ergenlik döneminde giderek arttığını saptamışlardır. Literatürden elde edilen araştırmalar, çalışmadan elde edilen kardeş problemleri ve kardeş ilişkilerine yönelik bulguları destekler niteliktedir.

Öte yandan çocuğun doğumundan itibaren en güvenli çevresi ailesidir. Aile, çocuğun büyüme ve gelişmesinden rol ve sorumluluklar üstlenmesine kadar geçen her süreçten sorumludur. Bu süreçte sağlıklı aile ilişkilerini yürüten ailelerde aile işlevlerinin iyi oluşu ile kardeşler arası ilişkiyi düzeltmekte ve kardeşler arasındaki problemleri azalmaktadır (7,8,15,16,18-23).

Aile sistemi içerisinde yaşanan problem varlığında aile üyelerinden biri diğerlerinin davranışlarını denetlemeye ve problemleri çözmeye çalışır. Annelerin problem çözme becerisinin babalara oranla yüksek olduğunu gösteren çalışmalar mevcuttur (26,27). Annelerin aile içerisinde yaşanan problemlerin çözümüne yönelik sağlıklı müdahalede buldukları ve davranış kontrolü sağladıkları düşünülebilir. Kaygı, korku, stres gibi durumlarda engelli çocuk içinde bulunduğu durumdan dolayı, sağlıklı ergen ile iletişimini engelleyen durumlar yaşayabilir. Sağlıklı ergen böyle bir durumda engelli kardeşine karşı olumsuz bir tutum sergileyebilir. Aile içerisinde yaşanan bu tür değişiklik belirli bir sınırı aştığında, anne ya da baba buna tepki gösterebilir. Bu farklı gelişimsel süreç nedeniyle anne ve babaların problem çözme becerisi sağlıklı iki kardeşin sürecinde etkili olabilirken, engelli kardeş varlığında tek başına yetersiz kalabilir (28-30).

Feinberg ve ark. (9) çalışmasında engelli çocuklar, sağlıklı ergenler ve ailelerinin aile sistemleri ve kardeş ilişkilerini açıklamışlardır. Bu çalışmada aile-çocuk ilişkilerinden kardeş ilişkilerinin olumlu/olumsuz etkilendiği, aileler ve genç adölesanlar arasındaki gelişimsel krizlerin kardeş ilişkilerine olumsuz yansıdığı belirtilmiştir. Shivers ve ark. (35) annelerin anksiyete düzeylerinin ve problemlere olan yaklaşımının, kardeş problemlerine etki ettiğini bulmuştur. Petalas ve ark. (36) ailelerde duygusal destek azaldıkça kardeşler arası ilişkinin azaldığını ve kardeşler arası ilişkinin orta ergenlikte giderek arttığını belirtmiştir. McHale ve ark. (37) adölesan ve engelli çocuklar arasındaki kardeş ilişkilerini etkileyen etmenler üzerine bir çalışma yapmış, çalışmasında aile ilişkilerinin ve aile yapısı ve aile dinamiklerinin kardeş ilişkilerini etkileyen en büyük etmen olarak göstermiştir. Seltzer ve ark. (38) otizm bozukluğu olan çocukların adölesan kardeşleri ile ilgili bir çalışma yapmış ve çalışmasında ailede var olan problemlerin ve aile işlevselliğindeki sağlıksızlığın, kardeş problemlerine neden olduğunu bulmuştur. Literatürden elde edilen bulgular çalışma sonuçlarını destekler niteliktedir.

Literatür incelendiğinde; engelli çocuklara sahip ailelerin yaşamış olduğu güçlükler, bu ailelerde aile işlevselliğinin nasıl olduğu, sağlıklı çocuk ve engelli kardeşler arasındaki ilişkinin şekli ve aile işlevselleğinden kardeş ilişkilerinin

etkilenme durumunu inceleyen çalışmalar mevcuttur (5,7,15,24,36).Yapılan bir çalışmada; zihinsel engelli çocuğa sahip annelerinin çocuk yetiştirme tutumları ile sağlıklı çocukların engelli kardeşlerine yönelik davranışları arasındaki ilişki incelenmiş ve aşırı koruyucu anne boyutu ile nazik olma boyutunda anlamlı ilişki bulunmuştur. Sağlıklı çocuk engelli kardeşine karşı aşırı koruyucu davranan anneyi bu yönde model almakta ve engelli kardeşine karşı daha nazik davranabilmektedir (5). Altuğ Özsoy ve ark.'nın (8) yaptığı bir çalışmada; zihinsel engelli çocuk sahibi ailelerin yaşadığı güçlükler incelenmiş ve ailelerin sağlıklı çocuklarına yeterince gereken ilgiyi gösterdiği saptanmıştır. Aynı çalışmada ailelerin %41,8'i çoğu zaman çocuğun davranışını kontrol etmede güçlük yaşadıklarını, %23,6'sı yaşadıkları aile sorunları ile ilgili konuşma ve danışmanlık ihtiyacı hissettiklerini, sağlıklı çocukların %16,5'i kardeşleriyle uyum sorunu yaşadıklarını belirtmişlerdir. Hem çalışma sonucuna hem de literatüre dayanılarak annenin normal gelişim gösteren çocuğuna gereken ilgiyi göstermesinin, normal sağlıklı çocuğun engelli kardeşine karşı empatik yaklaşabildiği, birlikte vakit geçirmede etkili olabileceği ancak nazik davranması için tek başına yeterli olmadığı düşünülebilir.

Altuğ Özsoy ve ark. (8) ve Ünal ve Baran'ın (5) çalışmalarında, aile işlevlerinde sorun yaşayan ailelerde kardeşlerin birbirlerinden uzak durduklarını bulmuştur. Üstdağ ve Bumin (15) yaptıkları çalışmasında sağlıklı çocuğun, engelli kardeşine uyum ve tepkilerini belli etmediğini, ancak kardeşinden uzak durduğunu saptamıştır. Kao ve ark. (34), engelli çocukların fiziksel saldırganlık göstermesi ile kardeş ilişkilerinin etkilendiğini belirtmiştir. Engelli bir kardeşin varlığı ile sağlıklı ergenlerin günlük yaşamlarında değişikliklere yol açtığı, uyum sorunları, sosyal sorunlar ve güçlükler yaşamalarına neden olduğu görülmektedir (7,25,31,37). Literatür bilgisine bakıldığında aile işlevlerinin kardeş ilişkilerinde olumlu ve olumsuz etkisi olduğu, sağlıklı çocukların engelli kardeşinden çekindikleri ve uzak durdukları sonucuna varılabilir.

Aile içi iletişim, aile işlevlerinin sağlıklı olarak yerine getirilmesinde önem kazanmaktadır. Ancak problem çözme becerisi, aile işlevlerinin etkili bir şekilde yerine getirilmesini sağlayan maddi ve manevi sorunların çözülebilmeye becerisidir.

Problem çözme becerisi sorunun engellenmesi, ortaya çıkışı ve çözümlenmesi aşamalarının tümünde etkilidir. Çocukların davranış problemleri göstermelerinde ve kardeşler arası ilişkilerinde, anne-baba-çocuk arasındaki karşılıklı etkileşimin rolü çok önemlidir (26).Balcı ve Yılmaz'ın (27) yaptığı bir çalışmada, annelere iletişim becerileri eğitimi verilerek eğitimin ailenin işlevlerine etkisi incelenmiş ve verilen eğitimin annelerin problem çözme becerisine etki etmediği görülmüştür. Aile işlevlerinin kardeş ilişkilerine etkisinde problem çözme boyutunun anlamlı çıkmamasının literatürle paralel nitelikte olduğu düşünülebilir. Annelerin babalara oranla daha iyi iletişim becerisine sahip olduğu ve olaylara daha duygusal yaklaştığı göz önünde bulundurulacak olursa annelerin iletişim becerisinin ve duygusal tepki verebilmesinin çocukların uzak durma-çekinme boyutuna etkili olmayacağı düşünülebilir (8,26,31,38).

Aile sistemi içerisinde anne-babanın aile içi rolleri; ailenin devamlılığının sağlanması, sosyal ve ekonomik kaynaklarının kullanımı, çocuğun bakımı, fiziksel ve kişisel gelişiminin desteklenmesi, baş etme becerilerinin sağlanması, aile içi rol ve görev dağılımının adil bir şekilde dağılımı gibi durumları içermektedir (8,21,26,34,41,39,42,43). Ebeveynlerin rollerini yerine getirebilme derecesi çocuklarının gelişiminde ve davranışlarının kontrolünde daha etkin olabilme becerisiyle yakından ilişkilidir. Çocuk üzerinde olumlu etki bırakan ebeveynler duyarlı, uyarıcı, cezalandırıcı olmayan bir rol modeli benimserler. Bu rol modelinin benimsendiği ailelerde strese karşı daha az olumsuzluklar yaşanırken, problemin çözümü daha kolay gerçekleşmektedir (24,39).

Kim ve ark. (44) yaptığı çalışmada ebeveyn ilişkilerinin ve aile içindeki rollerinin yerine getirilmesi ile engelli kardeşe sahip sağlıklı ergenlerde kardeşler arası ilişkinin olumlu yönde arttığı, sağlıklı ergenin kardeşine daha empatik ve hoş görülü yaklaştığı sonucunu bulmuştur. Pears ve ark. (41) aile ilişkilerinin ve işlevselliğinin sağlıklı olduğu ailelerde ergenlerin engelli kardeşi ile ilişkilerinde daha az kardeş problemleri yaşandığını belirtmiştir.

Literatür incelendiğinde; Demircioğlu ve Tezel Şahin (26) yaptığı bir çalışmada; anne babaların görüşlerine göre aile işlevleri değerlendirilmiş ve annelerin problem çözme

becerisinin babalardan daha fazla işlevsel olduğu, iletişim becerilerinin daha yüksek ve ailenin genel fonksiyonlarını yerine getirmede daha aktif oldukları bulunmuştur. Babaların aile içi genel işlevlerinin düşük oluşunun çocukların kardeş ilişkilerine olumsuz yansıdığı düşünülebilir. Yapılan çalışmalar engelli çocuğa sahip ailelerdeki kardeş ilişkilerinin aile işlevlerinden etkilendiğini göstermektedir. Çalışmadan elde edilen bulguların literatür ile paralellik gösterdiği düşünülebilir.

Sonuç

Sağlıklı ergen ve engelli kardeşe sahip ailelerde aile işlevselliğinin ve kardeş ilişkilerinin incelenmesi amacıyla yapılan çalışmadan elde edilen bulgular sonucunda; aile işlevselliğinin kardeş ilişkilerini etkilediği ve ebeveynlerin her ikisinde de aile işlevselliği arttıkça kardeş ilişkilerinde olumlu yönde değişimler olduğu görülmektedir. Engelli çocuk ve sağlıklı ergen arasındaki kardeşler arası iyi ilişkilerin kardeş problemlerine olumlu etki ettiği görüldü. Buna göre; kardeşine karşı nazik olma ve birliktelik- ilgili olma puanı yüksek olan sağlıklı ergenlerin kardeş problemleri daha az, kardeşine karşı uzak durma-çekinme puanı yüksek olan sağlıklı ergenlerin ise kardeş problemlerinin daha fazla olduğu bulunmuştur.

Aile işlevselliği azaldıkça kardeş problemlerinin arttığı sonucuna varıldı. Anne ve babaların iletişim ve davranış kontrolü sağlama işlevlerinin kardeşler arası fiziksel saldırganlığa etki etmediği ancak anne ve babaların roller işlevselliğinin kardeş davranışlarına tamamen etki ettiği sonucuna ulaşıldı. Babaların genel aile işlevselliği kardeş davranışlarına tamamen etki ediyorken annelerde genel aile işlevselliğinin fiziksel saldırganlık davranışlarına etki etmediği görülmüştür.

Öneriler

Engelli kardeşe sahip sağlıklı ergenlerin engelli kardeşi ile iletişimini daha iyi hale getirmek, sağlıklı ergenin engelli kardeşine karşı bakış açısını değiştirmek ve kardeş ilişkilerini arttırmak için ailelere aile işlevselliği ile ilgili eğitimler düzenlenmesi, ailelerin desteklenmesi, sağlıklı kardeş ve engelli çocukların kardeş ilişkilerini arttırmak için birlikte vakit geçirmelerinin sağlanması ve desteklenmesi önerilebilir.

Sağlıklı çocukların engelli kardeşine ilişkin duygu ve düşüncelerini yansıtabileceği aile ortamlarının, çocuk-anne-baba etkileşimini artıran sosyal ortamların ve etkin aile içi ilişkilerinin gerçekleşmesi için aile ortamlarının oluşturulması konusunda ailelerin desteklenmesi, engelli çocukların eğitim ve rehabilitasyon için gittikleri kurumlarda kardeşleri ile birlikte vakit geçirmelerinin sağlanması ve kardeş ilişkilerinde uyumun artırılması için uygun ortamların sağlanması amacıyla kurumların desteklenmesi önerilebilir.

Teşekkür

Çalışmaya katılmayı kabul eden özel eğitim ve rehabilitasyon merkezinde eğitim alan engelli çocuğun kardeşleri ve ailelerine, çalışmanın yürütülmesinde destek olan özel eğitim ve rehabilitasyon merkezleri çalışanlarına teşekkür ederiz.

Kaynaklar

1. Yıldırım A, Hacıhasanoğlu Aşlar R, Karakurt P. Engelli Çocukların Annelerinin Ruhsal Durumlarının Belirlenmesi [Determination of Psychological Status of Mothers with Disabled Children]. İ.Ü.F.N. Hem. Derg [İ.Ü.F.N. Nurs J.] 2012;(20)3:200-9.
2. Aktaş E. Fiziksel Engelli Çocuk ve Ailesinin Evde Bakım Gereksinimine Işık Tutucu Araştırmaların Sistemik İncelemesi. [Systematic Analysis of the Researches that Maintain the Care Needs of Children with Physical Disabilities]. [Yüksek Lisans Tezi]. Marmara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü [Institute of Medical Sciences, Marmara University], İstanbul, Türkiye, 2010.
3. Bilsin E. Engelli Çocukların Ailesine Verilen Hemşirelik Bakımının Aile Gereksinimini Karşılama Düzeyine Etkisinin İncelenmesi. [The Effects of Nursing Care Given to the Family of Disabled Children on the Meeting of Family Needs]. [Yüksek Lisans Tezi]. Ege Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, [Institute of Medical Sciences, Ege University], İzmir, Türkiye, 2012.
4. Konuk Er R. Aile ve Kardeş Eğitimi Programının Engelli Çocuğa Yönelik

Tutum ve Davranışlara Etkisi [The Effect of Family and Sister Training Program on Attitudes and Behaviors of Disabled Children]. [Doktora Tezi]. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü [Institute of Social Sciences, Selçuk University], Konya, Türkiye, 2011.

5. Ünal N, Baran G. Zihinsel Engelli Çocukların Annelerinin Çocuk Yetiştirme Tutumları İle Normal Gelişim Gösteren Çocukların Zihinsel Engelli Kardeşlerine Yönelik Davranışları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi [The Investigation of the Relationship Between Mothers of Mentally Handicapped Children and Their Attitudes Towards Mentally Handicapped Children]. Kefdergi e-ISSN:2147-9844 [Kastamonu Education Journal]. 2012;20(3): 783-92.
6. Doğru SS, Arslan E. Engelli çocuğu olan annelerin sürekli kaygı düzeyi ile durumluk kaygı düzeylerinin karşılaştırılması [Comparison of Continuous Anxiety Level and Conditional Loss Levels of Mothers With Disabled Children]. Selçuk Ün. Sos. Bil. Ens. Der. [Selcuk University Journal of the Institute of Social Sciences]. 2008;Haziran: 544-53.
7. Ahmetoğlu E. Zihinsel Engelli Çocukların Kardeş İlişkilerinin Anne ve Kardeş Algılarına Göre Değerlendirilmesi [Evaluation of Brother Relationships of Mentally Handicapped Children according to Mother and Sister Perceptions]. [Doktora Tezi]. Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü [Institute of Science, Ankara University]. Ankara, Türkiye, 2004.
8. Altuğ Özsoy S, Özkahraman Ş, Çallı F. Zihinsel engelli çocuk sahibi ailelerin yaşadıkları güçlüklerin incelenmesi. Aile ve Toplum 2006;3(9): 69-77.
9. Feinberg Mark E, Anna R. Solmeyer, Susan M. McHale. The third rail of family systems: Sibling relationships, mental and behavioral health, and preventive intervention in childhood and adolescence. Clin Child Fam Psychol Rev. 2012; 15(1): 43-57.

10. Özşenol F, Işıkhani V, Ünay B, Aydın Hİ, Akın GE. Engelli Çocuğa Sahip Ailelerin Aile İşlevlerinin Değerlendirilmesi [The Evaluation of Family Functions of Families with Handicapped Children]. *Gülhane Tıp Derg [Gulhane Med J]*. 2003;45(2):156-64.
11. Berçin Yıldırım G, Aksoy A. A study of the Relationships and Acknowledgement Of Non-Disabled Children With Disabled Siblings. *ESTP [Educational Sciences: Theory & Practice]*. 2008;8(3): 769-79.
12. Bowles TA. Comparison of Two Measures of Communication and The Communication Style of University Students. *Int J Appl Psychol*. 2009; 5(1): 53-66.
13. Gibson DM, Jefferson RN. The effect of Perceived Parental İnvolveıment and the Use of Growth-Fostering Relationships on Self Concept in Adolescents Participating in Gear Up. *Adolescence*. 2006;4(161): 110-25.
14. Öz SF. An adaptation, Validity and Reliability of the Lifespan Sibling Relationship Scale to the Turkish Adolescents. *Özel Eğitim Dergisi [Ankara University Faculty of Educational Sciences Journal of Special Education]*. 2015;15(1): 1-14.
15. Üstdağ EL, Bumin G. Engelli Çocuklar ve Kardeşleri İçin Uygulanan Grup Aktivitelerinin Toplumsal Katılım ve Kardeş İlişkileri Üzerine Etkisinin İncelenmesi: Pilot Çalışma [Investigation the Effects of Group Activities on Social Participation and Sibling Relationship Applied to Disabled Children and Their Siblings: A Pilot Study]. *Ergoterapi ve Rehabilitasyon Derg [Journal of Occupational Therapy and Rehabilitation]*. 2014;2(3): 141-7.
16. Karaca GS, Barlas Ü, Nevin Onan N, Öz YC. 16-20 Yaş Grubu Ergenlerde Aile İşlevleri ve Kişilerarası İlişki Tarzının İncelenmesi: Bir Üniversite Örneklemi. [Investigation of the interpersonal relationship styles and family functions in 16-20 years old adolescents: a university sample]. *BSBD [Balıkesir Health Sciences Journal]*. 2013;2(3): 139-45.
17. Kalyencioğlu D, Kutlu Y. Ergenlerin Aile İşlevi Algılarına Göre Uyum Düzeyleri [Adaptation Levels of Adolescents According to Family Function Perceptions]. *FNJN [Florence Nightingale Journal of Nursing]*. 2010;18(2): 56-62.
18. Mc Hale SM, Sloan J, Simeonsson RJ. Siblings Relationships of Children With Autistic, Mentally Retarded and Nonhandicapped Brothers and Sisters. *J Autism Dev Disord*. 1986;16(4): 399-413.
19. Karadağ G. Engelli çocuğa sahip annelerin yaşadıkları güçlükler ile aileden algıladıkları sosyal destek ve umutsuzluk düzeyleri. *TAF Preventive Medicine Bulletin*. 2009;8(4): 315-22.
20. Bulut I. Aile Değerlendirme Ölçeği El Kitabı, 1.Baskı. Ankara, Özgüzelış Matbaası, 1990; 1-38.
21. Petalas MA, Hastings RP, Nash S, Hall LM, Joannidi H, Dowey A. Psychological Adjustment and Sibling Relationships in Siblings of Children With Autism Spectrum Disorders: Environmental Stressors and the Broad Autism Phenotype. *Res Autism Spectr Disord*. 2012;6(1): 546-55.
22. Yavuzer H. Ana-Baba ve Çocuk [Parents and Children]. 7.Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1994, 262-78.
23. Alkan Ersoy Ö. Özel Gereksinimi Olan Çocukların Aileleri İle Yapılan Çalışmalar. (Ed. Temel F.). *Aile Eğitimi ve Erken Çocukluk Eğitiminde Aile Katılım Çalışmaları*. Anı Yayıncılık, Ankara, 2015, 406-33.
24. Kaner S. Aile Katılımı ve İşbirliği [Family Participation and Cooperation]. (Ed: Sucuoğlu B.) *Zihin Engelliler ve Eğitimi*. Kök Yayıncılık, Ankara, 2010, 352-599.
25. Yavuz M, Coşkun İ. Normal Gelişim Gösteren Bireyin Zihinsel Engelli Kardeşiyle Vakit Geçirme Durumu [Recreation Of Normal Developing Children And Their Mentally Disabled Siblings]. *Electronic Turkish Studies*. 2014;(8): 295-313.
26. Demircioğlu H, Tezel Şahin F, Günindi Y. Anne Babaların Görüşlerine Göre Aile İşlevleri. [The Familial Functions In

- Accordance With The Parents' Views]. EÜ Eğitim Fakültesi Dergisi [Erzincan University Journal of Education Faculty]. 2011;13(1): 93-105.
27. Balcı S, Yılmaz M. Çocukları Anaokuluna Devam Eden Annelere Verilen İletişim Becerileri Eğitiminin Ailenin İşlevlerine Etkisi. [The Effect of Communication Skill Training to the level of Family Functions Given to the of the Mothers of Whose Kindergarten Children]. Türk PDR Dergisi [Turkish Psychological Counseling and Guidance: Journal]. 2016;2(14): 17-24.
 28. Mc Hale SM, Gamble WC. Sibling Relationships of Children With Disabled and Nondisabled Brothers and Sisters. *Dev Psychol.* 1989;25(3): 421-9,
 29. Er M. Çocuk, Hastalık, Anne-Babalar ve Kardeşler [Child, Disease, Parents and Siblings]. *ÇSHD [Journal of Child Health and Diseases]*. 2006;49: 155-68,
 30. Ferraioli SJ, Harris SL. Effective Educational Inclusion of Students on the Autism Spectrum. *J Contemp Psychother.* 2011;41(1): 19-28.
 31. Santrock JW. Yaşam Boyu Gelişim Gelişim Psikolojisi. [Developmental Psychology of Lifelong Development]. (Çev. Ed: Yüksel G) Nobel Yayıncılık, Ankara, 2012, 348-411.
 32. Kahraman ÖG, Karadayı NS. Engelli Kardeş Sahip Olan Çocukların Engelli Kardeşleriyle Deneyimlerine İlişkin Görüşleri [Disabled Children With Disabled Brother Views on Experience of Brothers]. *Hacettepe Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Dergisi [Hacettepe University Faculty of Health Sciences Journal]*. 2015;2(2): 390-408.
 33. Kurtuncu M, Arslan N. The influence on group games on the relationship between children with disabilities and their healthy siblings: An experimental study. *J Pak Med Assoc.* 2018;68(3): 400-9.
 34. Kao B, Romero- Bosch L, Plante W, Lobato D. The experiences of Latino siblings of children with developmental disabilities. *Child Care Health Dev.* 2012;38(4):545-52.
 35. Shivers CM, Deisenroth LK, Taylor JL. Patterns and predictors of anxiety among siblings of children with autism spectrum disorders. *J Autism Dev Disord.* 2013;43(6):1336-46.
 36. Petalas MA, Hastings RP, Nash S, Hall LM, Joannidi H, Dowey A. Psychological adjustment and sibling relationships in siblings of children with Autism Spectrum Disorders: Environmental stressors and the Broad Autism Phenotype. *Research in Autism Spectrum Disorders.* 2012;6:546-55.
 37. McHale SM, Updegraff KA, Whiteman SD. Sibling relationships and influences in childhood and adolescence. *J Marriage Fam.* 2012;74(5):913-30.
 38. Seltzer MM, Orsmond GI, Esbensen AJ. Siblings of individuals with an autism spectrum disorder: Sibling relationships and wellbeing in adolescence and adulthood. *Autism.* 2009;13(1): 59-80.
 39. Woodman A C, Mawdsley H P, Hauser-Cram P. Parenting stress and child behavior problems within families of children with developmental disabilities: Transactional relations across 15 years. *Res Dev Disabil.* 2015;36: 264-76.
 40. Yavuzer H. Doğum Öncesinden Ergenlik Sonuna Çocuk Psikolojisi. [Child Psychology from Prenatal to Adolescence]. 30. Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2007, 129-140.
 41. Pears KC, Kim HK, Healey CV, Yoerger K, Fisher PA.. Improving Child Self-Regulation and Parenting in Families of Pre-Kindergarten Children With Developmental Disabilities and Behavioral Difficulties. *Prevention Science.* 2015;16(2): 222-32.
 42. Coşkun Y. Ortaöğretim Öğrencilerinin Umutsuzluk Durumları ve Aile İşlevselliği İlişkisinin Bazı Değişkenlere Göre İncelenmesi [Examination of the Relationship Between Hopelessness and Family Relations on High School Students According to Some Variables]. *Maruaebd [Marmara University Atatürk Faculty of Education Educational Sciences Journal]* 2007;26(26): 11-26.
 43. Fass MN, Khoury-Kassabri M, Koot HM. Associations Between Arab Mothers'

- Self-Efficacy and Parenting Attitudes and Their Children's Externalizing and Internalizing Behaviors: Gender Differences and the Mediating Role of Corporal Punishment. *Child Indic Res.* 2017;1-19: 1369-87.
44. Kim J, McHale SM, Osgood DW, Crouter AC. Longitudinal course and family correlates of siblingrelationships from childhood through adolescence. *Child Develop.* 2006; 77: 1746-61.